

معنای ولی در آیه ۵۵ سوره مائده نزد مفسرین شیعه و سنی

زهره عامری^۱

چکیده

متون دینی همواره در ادیان الهی منبع مهمی برای شناخت معارف قرار گرفته است. تفاوت شیوه در فراگیری این معارف از متون واحد، گاه باعث ایجاد اختلاف در احکام و برخی عقاید شده است. در تفسیر آیه ۵۵ سوره مائده و دلالت آن نیز، مفسران و مسلمان شیعه و اهل سنت دیدگاه‌های متفاوتی ارائه داده‌اند. از نظر شیعه آیه مذکور بر ولایت حضرت امیرالمومنین علی علیه السلام دلالت دارد. ولی بیشتر اهل سنت، دلالت در این آیه را مطلق می‌دانند و به تمام مومنان نسبت داده‌اند. دلیل اصلی این اختلاف وجود واژه «ولی» و عبارت «الَّذِينَ آمَنُوا...» در ترکیب آیه است. از این رو شایسته است برای روشن‌تر شدن این اختلاف، واژه فوق، از نظر مفسران شیعه و اهل سنت مورد بررسی قرار بگیرد. با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش حاضر با روش توصیفی – تطبیقی، مطالب را به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری کرده است و نتیجه بدست آمده این است که مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا» تنها، حضرت علی علیه السلام می‌باشد.

کلید واژه: آیه ۵۵ سوره مائده، ولایت، ولی

^۱ سطح ۲، مدرسه علمیه سیدالشهدا ameryzohreh@gmail.com

مقدمه

انسان موجودی اجتماعی و کمال گرا است که برای رسیدن به آن نیازمند عوامل بسیاری است. از جمله فرد کامل و شایسته که مدیریت جامعه را به عهده بگیرد. وجود فرد آگاه و شایسته برای اداره جامعه، اولین راه رسیدن به نظم و برنامه اجتماعی خواهد بود. به همین دلیل حتی در یک گروه کوچک انسانی که برای هدف مشترک گرد هم می‌آیند برای رسیدن به آن هدف، وجود رهبر و امام ضروری است. از این رو جامعه انسانی برای هدایت خویش، نیازمند فردی شایسته و با کفایت است تا انسان را به سعادت برساند. این موضوع از دیدگاه قرآن کریم مخفی نمانده است و در آیات متعددی به آن اشاره شده است که خود دلیل بر ضرورت امام و اهمیت آن بر جامعه می‌باشد. جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از اصول مهمی است که قرآن به آن اشاره کرده و پیامبر اکرم آن را به طور جامع بیان کرده است. روایات پیامبر صلی الله علیه و آله و آیات قرآن نشان دهنده این موضوع مهم هستند. آیه ولایت یکی از چالش برانگیزترین آیه های قرآن است که مورد اختلاف شیعه و اهل سنت می‌باشد. در نتیجه این پژوهش به بررسی تفاسیر مختلف شیعه و اهل سنت در مورد آیه مورد نظر پرداخته است و درصدد پاسخ گویی به این پرسش می‌باشد که دیدگاه مفسرین شیعه و اهل سنت درباره آیه ۵۵ سوره مائده چگونه است ؟

مفهوم شناسی

به منظور مبهم نبودن این نوشته برای خوانندگان عزیز به تبیین بعضی از واژه های شاخص پرداخته می شود. به همین سبب ابتدا کلمه ولی سپس ولایت و در پایان آنما معرفی می گردد.

۱. ولی

ولی از ماده «ولی» که در معنای آن اختلاف وجود دارد؛^۱ حق تصرف و سرپرستی در کار چیزی یا کسی (۲) نزدیکی و پیایی بودن^۱

فراهم آمدن دو چیز یا بیشتر به گونه ای که بین آن دو، چیزی که از جنس آنها نباشد یافت نشود. این لفظ با تسامح در معنای (قریب و نزدیک بودن) استفاده می گردد؛ نزدیکی از جهت مکانی یا نسبی یا نزدیکی در دین و یا نزدیک بودن به لحاظ دوستی و یاری و یا نزدیکی به جهت اعتقاد.^۲

هر آنکه سرپرست کاری باشد یا آن را به انجام رساند، دوست دار، هم پیمان، یاور و یاری دهنده، خویشاوند سببی، پناهنده و پناه دهنده.^۳

۲. ولایت

(الولایه) به کسر واو به معنای یاری و (الولایه) به فتح آن، به معنای سرپرستی است. البته گفته شده است که حقیقت هردو واژه به فتح و به کسر واو سرپرستی است. (ولی) و (مولی) هردو در این معنا استفاده می گردند، هم در معنای فاعلی آن یعنی (صاحب برده) و هم در معنای مفعولی آن یعنی برده.^۴

^۱ جعفری، جستاری در معنای واژه «ولی»

^۲ راغب، الفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۵۳۳

^۳ مصطفی، المعجم الوسیط، ج ۲، ص ۱۰۵۸

^۴ راغب، الفردات فی غریب القرآن، ۵۳۳

(المولی) پروردگار و مالک و هر کسی که سرپرست و متصدی کاری شود یا آن را به انجام رساند.^۱

۳. ولایت در اصطلاح

« ولایت » به معنای اولی به تصرف است « ولی » به دست می آید که « ولایت » از جمیع تعاریف به معنای متصدی شدن و به عهده گرفتن شأنی از شئون دیگری است و در مقابل آن تعدی و تجاوز به غیر قرار دارد. پس ولایت یعنی تصرف کردن به مصلحت غیر، کسی که در تمام شئون دنیوی و اخروی جلوتر از دیگران است و در متن صراط مستقیم الهی قرار دارد اولی است که زمام امور جامعه را به دست بگیرد و جامعه را تحت رهبری خودش به سوی خداوند به پیش ببرد و این مقام را تنها افرادی دارند که در مکتب وحی الهی تربیت شده اند و به تمام اسرار علوم الهی احاطه دارند.^۲

۴. انما

این واژه برای حصر حقیقی و مطلق است، مگر با دلیل و قرینه ای خاص ثابت شود که حصرش اضافی و قیاسی است.^۳

زمخشری مفسر و ادیب معروف اهل سنت در خصوص لفظ انما در آیه شریفه آورده است: و معنی « انما » وجوب إختصاصهم بالوالاء (معنای انما وجوب مختص بودن دوستی به این افراد است).^۴

^۱ مصطفی، المعجم الوسیط، ۱۰۵۸

^۲ جان محمدی، (قره باغ)، علی، ولایت در پرتو آیات، ص ۲۱-۲۲

^۳ اجواد، آملی، تسنیم، ج ۲۳، ص ۱۱۲

^۴ زمخشری، محمود، الکشاف، ج ۱ ص ۶۴۸

ابن منظور نوشته است: معنی « إِنَّمَا » إثباتٌ لما يذكر بعدها و نفی لما سواه (إِنَّمَا اثبات آنچه بعدش ذکر می‌شود و نفی غیر از آن می‌کند).^۱

شأن نزول آیه ولایت

یکی از مسئله‌های مورد اختلاف میان شیعه و اهل سنت در تفسیر آیه ولایت، شأن نزول آن است. از نظر شیعه این آیه در شأن حضرت علی علیه السلام هنگامی که انگشتر خود را در رکوع نماز به فقیر صدقه دادند، نازل شده است. این حادثه در منابع شیعه و اهل سنت از صحابه و تابعین و گاهی با چندین طرق مختلف بیان شده است.^۲

نماد پاراگرافها نیاز به رفرنس دارد. Commented [a1]:

از جمله صحابه و تابعینی که این حادثه را نقل کرده‌اند، عبارتند از: ابوذر غفاری^۳، عمار بن یاسر^۴، عبدالله بن عباس^۵...

اما در مقابل از ابن عباس^۶، عطیة بن سعد^۷ نقل شده: آیه در شأن عبادة بن صامت نازل شده است هنگامی که از هم پیمانی با یهود بیزاری جست و به ولایت خدا، رسول صلی الله و علیه و آله و مؤمنین راضی شد. همچنین از ابن عباس و عکرمه نقل شده که آیه در شأن ابوبکر نازل شده است.^۸

^۱ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۳ ص ۳۱

^۲ طیب حسینی، بررسی تطبیقی آیه ولایت از منظر آلوسی و علامه طباطبائی، ص ۳

^۳ حسکانی، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۱، صص ۲۳۰-۲۳۱

^۴ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج ۳، ص ۱۲۶

^۵ حسکانی، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۱، ص ۲۰۹

^۶ ثعلبی، الکشف و البیان، ج ۴، ص ۸۱

^۷ سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۲۹۳

^۸ فخر رازی، مفاتیخ الغیب، ج ۱۲، ص ۳۸۲

کلمه آنما که در آیه ولایت به کار رفته، به اتفاق ادیبان عرب افاده حصر می‌کند که با در نظر گرفتن معنای حصر در آیه، تنها با معنای سلطه و سرپرستی سازگاری دارد؛ زیرا معنا ندارد که خداوند بگوید: تنها محب و ناصر شما این سه نفرند در صورتی که خداوند در آیه ۷۱ سوره توبه محب و ناصر را برای همه مؤمنان، جعل کرده است.^۱

در این آیه به امت اسلامی خطاب شده که خدا، رسول او و برخی از مؤمنان خاص، ولی آنان هستند این خطاب، اقتضا دارد که خدا و رسول او و این مؤمن خاص داخل در امت اسلامی فرض نشوند و گرنه اتحاد ولی و مولی علیه لازم می‌آید. ولایت آنان باید ولای خاص باشد، نه ولایت متقابل به معنای محبت یا نصرت.^۲

اگر عالم خدایی دارد، باید این خدا یکی باشد، چون با وجود دو خدا که صفاتشان عین ذات هم باشد؛ یعنی دو علم، دو قدرت و دو مدیریت، آسمانها و زمین از بین می‌روند. درباره رسول الهی نیز همین مطلب وجود دارد؛ یعنی دو رسول در زمین و زمان واحد نمی‌توانند جامعه را اصلاح کنند. امامان معصوم علیهما السلام نیز که هر کدام مظهر تامی از اسمای الهی هستند، برنامه خاص دارند. از این رو از میان دو معصوم که در یک زمان زندگی می‌کنند، یکی امام و دیگری مأموم است. بر اساس این معیار کلی، نمی‌توان گفت مصداق «الَّذِينَ آمَنُوا» در آیه ولایت جمیع یا گروهی از مؤمنان است که در حال رکوع زکات می‌دهند، چون هرج و مرج پیش می‌آید و نقض غرض می‌شود؛ زیرا هدف از تعیین ولی، جلوگیری از هرج و مرج است، و اگر قرار باشد هر کسی در حال رکوع، صدقه بدهد، امام و رهبر باشد و چنین ادعایی داشته باشد موجب هرج و مرج خواهد شد. از این رو مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا» تنها حضرت علی علیه السلام است، و ولایت سایر ائمه با دلایل دیگر ثابت می‌شود.^۳

^۱ رضائزاد، بررسی آیات الولاية در تفسیر الجامع لاحکام القرآن قرطبی، ص ۴۹
^۲ همان

^۳ رضائزاد، بررسی آیات الولاية در تفسیر الجامع لاحکام القرآن قرطبی، ص ۵۰

نتیجه

واژه « ولی » در آیات ولایت، به معنای سرپرست و متصرف است. همچنین مراد از ولایت الهی همان مقام وجوب اطاعت الهی می‌باشد. آیه ۵۵ سوره مائده نیز بیانگر تفویض این مقام به رسول خدا و اهل بیت می‌باشد.

مطالعه آرا و نظرات مفسران شیعه و اهل سنت درباره تفسیر آیه ولایت، نشان دهنده این است که آنان بر اساس آیه ۵۵ سوره مائده درباره ولایت و امامت امام علی علیه السلام، دو دیدگاه کلی دارند: بررسی بیان علمای شیعه ذیل آیه ولایت این واقعیت را آشکار می‌کند که وحدت معنایی واژه‌هایی مانند: ولایت، فرض الطاعه، خلافت و اولویت در تصرف، نزد علمای شیعه امری بدیهی و مسلم است. آنها همواره آیه ولایت را از ادله تفویض مقام امر و نهی و وجوب را طاعت الهی به امامان می‌دانسته‌اند و هیچ معنایی غیر از امام، اولی به تصرف و مفترض الطاعه برای واژه « ولی » در آیه ولایت مورد قبول ایشان نبوده است. شیعه لفظ ولی را صرفاً به معنای محبت و نصرت نمی‌داند و چنین معنایی را در تعارض با آیات دیگر دانسته، معتقد است لفظ ولی علاوه بر محبت، متضمن حاکمیت اجتماعی و سیاسی است و نصرت از نتایج آن است. مفسران شیعه، براساس معنای « ولی » در آیه و نیز بر مبنای روایات متواتری که سبب نزول آیه را ولایت امام علی علیه السلام نقل کرده است، آیه شریفه را دلیل قرآنی ولایت و امامت امام علی علیه السلام بیان می‌کنند.

بیشتر مفسران اهل سنت واژه « ولی » در آیه را به معنای دوست و یاور می‌دانند و بر همین اساس ولایت در آیه را مطلق و آن را شامل تمام مؤمنان به شمار آورده‌اند. مفسرین پیروان مکتب خلفاء، شأن نزول آیه را حاتم بخشی علی بن ابی طالب علیه السلام در حال نماز می‌دانند و آنها منکر هرگونه نصی بر ولایت و خلافت آن حضرت هستند.

منابع

*قرآن کریم

کتاب فارسی

بیستونی، محمد، تفسیر مجمع البیان جوان، قم: بیان جوان، ۱۳۹۰ هـ ش

جان محمدی (قره باغی)، علی، ولایت در پرتو آیات، چاپ نخست، قم: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۳ هـ ش

جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، چاپ ششم، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۴۰۰ هـ ش

شاذلی قطب، سید ابراهیم حسین، فی ضلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل، چاپ دوم، تهران: احسان، ۱۳۸۷ هـ ش

طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۲۷۳ هـ ش

قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷ هـ ش

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ هـ ش

کتاب عربی

آلوسی، محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۵ هـ ق

ابراهیم، مصطفی، المعجم الوسیط، ترکیه: دارالدعوه، چاپ دوم، ج ۲، ۱۹۸۹ م

ابن کثیر، اسماعیل، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیه و مشورات محمد بن علی بیضون، چاپ اول، ۱۴۱۹ هـ ق

- ابن منظور، محمد بن مكرم، **لسان العرب**، بيروت: دار صادر، ١٤١٤ هـ ق
- استر آبادى، عبدالجبار، **المغنى فى الامامه**، قاهره: الدار المصريه، ١٩٦٥ م
- ايجى، عبدالرحمن، **المواقف**، بيروت: دارالجميل، ١٤١٧ هـ ق
- تفتازانى، مسعود، **شرح المقاصد فى علم الكلام**، باكستان: دارالمعارف النعمانيه، ١٤٠١ هـ ق
- ثعلبى، احمد، **الكشف البيان**، بيروت: دار احياء التراث العربى، چاپ اول، ١٤٢٢ هـ ق
- حاكم حسانى، عبيدالله، **شواهد التنزيل لقواعد التفضيل**، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامى ٧ چاپ اول، ١٤١١ هـ ق
- راغب اصفهاني، حسين، **المفردات فى غريب القرآن**، قم: دفتر نشر الكتاب، چاپ دوم، ١٤٠٤ هـ ق
- رشيد رضا، محمد، **تفسير القرآن العظيم**، (المنار)، تحقيق: سمير مصطفى، رباب، الطبعة الاولى، بيروت، دار الحياء التراث العربى، ١٢٣ ق ٢٠٠٢ م.
- زمخشري محمود، **الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل**، بيروت: دار الكتاب العربى، ١٤٠٧ هـ ق
- سيوطى، جلال الدين عبدالرحمن، **الاتقان فى علوم القرآن**، بيروت: دار الكتب العربى، چاپ دوم، ١٤٢١ هـ ق
- طبرى كياهراسى، على بن محمد، **احكام القرآن**، بيروت: دارالكتب العلميه ، ٣٤١٥ هـ ق
- فخر رازى، محمد، **تفسير كبير**، طبع اول، بيروت: نشر دارالفكر، ١٤١٥ هـ ق
-، **مفاتيح الغيب**، بيروت، دار احياء التراث العربى، چاپ سوم، ١٤٢٠ هـ ق
-، **الاربعين فى اصول الدين**، قاهره: مكتب الكليات الازهرية، چاپ اول، ١٩٨٦ م
- قرطبى، محمد بن احمد، **الجامع لأحكام القرآن**، بيروت: داراحياء التراث العربى، ٣٤١٥ هـ ق

مقالات و پایان نامه ها

جعفری، جستاری در معنای واژه «ولی»، فصلنامه امامت پژوهی، شماره اول، بهار ۱۳۹۰

ساعدی، محمد، آیات امامت و ولایت در تفسیر المنار، خرداد ماه ۱۳۸۵

طیب حسینی، سید محمود، بررسی تطبیقی آیه ولایت از منظر آلوسی و علامه طباطبایی،

مطالعات تطبیقی قرآن و حدیث سال هشتم بهار و تابستان ۱۳۹۹ شماره ۱۴

علوی نیا، علیرضا، بررسی آیات الولایه در تفسیر الجامع لاحکام القرآن قرطبی، دی ۱۳۹۳

غلامی، اصغر، تبیین معنای «ولی» در پرتو آیات و روایات، فصلنامه علمی پژوهشی اندیشه نوین،

سال ۸، شماره ۳۰، ۱۳۹۱

محسنی، دورانعلی، امامت در قرآن از نظر فریقین، ۱۳۸۲